

ЗЕМЛІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ПРИЗНАЧЕННЯ:
ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Науково-навчальний посібник

Науковий керівник та відповідальний редактор
доктор юридичних наук, професор

Н. І. Титова

ПАІС
Видавництво Львів
2005

ББК Х9(4укр)407.25
УДК349.412.4(477)

Фінансова підтримка надана Орегонським університетом, відповідно до гранту Програми партнерства університетів та коледжів Нових незалежних держав (Бюро з освітніх та культурних зв'язків Державного департаменту США).

Financial support was provided by the University of Oregon, pursuant to a grant from the US Department of State's Bureau of Educational and Cultural Affairs NIS College and University Partnerships Program.

Рецензенти:

В. Л. Мунтян,
доктор юридичних наук, професор;
М. В. Шульга, доктор юридичних
наук, професор

Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України. Науково-навчальний посібник// За ред. докт. юрид. наук, проф. Н. І. Титової. - Львів: ПАЮ, 2005. - 368 с.

ISBN 966-7651-25-08

Головна авторська ідея посібника - піднести роль громадян, у першу чергу селян, як суб'єктів використання земель сільськогосподарського призначення (в той час як зараз законодавча перевага надається регламентації статусу організаційно-правових форм, у яких вони працюють). З цією метою автори досліджують поняття, особливості та склад земель сільськогосподарського призначення; правовий режим цих земель за новим Земельним кодексом України; права громадян України (зокрема, селян) на ці землі, право власності та оренди цих земель; організаційні форми реалізації громадянами України їх прав на землі сільськогосподарського призначення за умов реалізації земельної та аграрної реформ; проблеми забезпечення соціальних прав селян тощо.

Для студентів, бакалаврів, спеціалістів, магістрів, аспірантів, викладачів правознавчих, аграрних та землевпорядних спеціальностей вищих навчальних закладів та широкого кола громадян України, які використовують землі сільськогосподарського призначення.

ББК Х9(4укр)407.25

ISBN 966-7651-25-8

Титова Н.І., 2005

Авторський колектив

Титова Н. І., доктор юридичних наук, професор - Вступ, Розділи 1, 3,4, 5 (у співавторстві з М. Я. Ващишин, кандидатом юридичних наук, доцентом), Розділи 6, 9 (у співавторстві з М. Я. Ващишин), Розділи 11, 13, 14, Замість висновків; Анотація (українською мовою),

Позняк С. П., доктор географічних наук, професор; **Кіт М. Г.**, кандидат географічних наук, доцент; **Гавриш Н. П.**, кандидат юридичних наук, доцент - Розділ 2.

Гуревський В. К., кандидат юридичних наук, доцент - Розділ 7.

Льків Н. В., кандидат юридичних наук - Розділ 8.

Ващишин М. Я., кандидат юридичних наук, доцент - Розділи 5, 9 (у співавторстві з професором Н. І. Титовою), Бібліографія (у співавторстві з доцентом В. І. Федоровичем), Законодавство (у співавторстві з доцентом В. І. Федоровичем).

Гаєцька-Колотило Я. З., кандидат юридичних наук - Розділ 10.

Федорович В. І., кандидат юридичних наук, доцент - Розділ 12; Бібліографія (у співавторстві з доцентом М. Я. Ващишин), Законодавство (у співавторстві з доцентом М. Я. Ващишин).

Багай Н. О., кандидат юридичних наук - Розділ 15.

Потятиник У. О., Теплий І. М. Summary (Анотація англійською мовою).

РОЗДІЛ 15

ПРЕДСТАВНИКИ НАУКИ ЗЕМЕЛЬНОГО ТА АГРАРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ СТОСОВНО ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Українська наука земельного та аграрного права має значні істо. ричні коріння. Ще у 1966 р. вийшла книга П. В. Свежинського "Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX - на початку XX ст."¹, у якій всебічно з'ясовано історичні аспекти розвитку земельних та аграрних відносин на західноукраїнських землях, зображено становище селян, проаналізовано їхні земельні права на відповідному історичному етапі. • Дослідженню земельних та аграрних відносин на українських землях присвячені праці й інших представників історичної науки, зокрема,; М. ГТ. Герасименка², . О. Гуржія³, В. К. Осечинського , В. Л. Тепли-, цього та інших авторів.

У 1925 р. викладачем Київського Інституту народного господарства та Сільськогосподарського Інституту М. М. Гершоном і професором Київського Інституту народного господарства Е. І. Кельманом було; розроблено Коментар до першого Земельного кодексу УРСР. У ньому досить детально проаналізовано принципи трудового безстрокового землекористування громадян, у тому числі трудової оренди землі, захисту права землекористування тощо.

У радянський період земельні права селян здебільшого залежали від їхнього членства в колгоспах. Серед українських вчених, що в цей час глибоко розробляли науково-правові питання земельних прав громадян, необхідно відзначити професорів В. Л. Мунтяна⁷, Ц. В. Боцян

¹ Див.: Свежинський П. В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці ХГХ - на початку ХХ ст. - Львів: Вид-во Львівського університету, 1966.

² Див.: Герасименко М. П. Аграрні відносини в Галичині. - К.: Вид-во АН УРСР, 1959.

³ Див.: Гуржія І. О. Розклад феодално-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ ст. - К., 1954.

⁴ Див.: Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. - Львів: Книжно-журнальне вид-во, 1954.

⁵ Див.: Теплицький В. П. Реформа 1861 р. і аграрні відносини на Україні (60-90-і роки ХІХст.).-К., 1959.

⁶ Див.: Гершоном М. М., Кельман Е. І. Коментарий к Земельному кодексу УССР. 2-ое переработанное издание. - Х.: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1925.

⁷ Див.: Мунтян В. Л. Права охорона ґрунтів УРСР. - К.: Наукова думка, 1965; та ін.

кову), Ю. О. Вовка , І. А. Дмитренко , П. Д. Індиченка , І. О. Середу , Н. І. Титову⁵, В. З. -Янчука⁶ та інших. Земельно-правові питання досліджувались в Україні також Л. В. Бориславським , І. С: Цемком , Г. Ясінською та іншими авторами.

Професор Ю. О. Вовк, поряд із дослідженням договірних відно- та колгоспних трудо-¹⁰ актуальних син колгоспів з організаціями і підприємствами вих правовідносин", значну увагу приділяв з'ясуванню

¹ Див.: Вовк Ю. А. Право колхозника на труд в общественном хозяйстве// Правовые проблемы сельского хозяйства (Тезиси докладов). Республиканская межвузовская научная конференция / Отв. ред. доц. В. Н. Яковлев. - Кишинев, 1970. - С. 91-92; Його ж. Колхозное трудовое правоотношение. - М: Юрид. лит., 1972; та ін.

² Див.: Дмитренко И. А. Охрана земельных прав колхозов. - Днепропетровск: Проминь, 1969; Охрана земельных прав колхозов. - Киев, 1973.

³ Див.: Індиченко П. Д Основи колгоспного і земельного права: Посібник для викладачів середніх шкіл. - К.: Радянська школа, 1959; Його ж. Колгоспне право: Курс лекцій для студентів юридичного факультету по заочній освіті. - К: Вид-во Київського університету, 1960; Індиченко П. Д Земельне законодавство поміщицько-буржуазної Росії (1861-1917). - К.: Вид-во Київського університету. 1959; Його ж. Основи колгоспного і земельного права: Посібник для викладачів середніх шкіл.-К.: Радянська школа, 1959; та ін.

⁴ Див.: Серета И. Е. Правовые средства защиты субъективных прав членов колхоза// Правовые проблемы сельского хозяйства (Тезиси докладов). Республиканская межвузовская научная конференция / Отв. ред. доц. В. Н. Яковлев. - Кишинев, 1970. - С. 89-91; Його ж. Конституція СРСР про права колгоспників. - К., 1979; Його ж. Права і обов'язки членів колгоспу. - К.: Урожай, 1974; та ін.

⁵ Див.: Титован И. И. Новый Примерный устав колхоза и субъективные права колхозников // Правовые проблемы сельского хозяйства (Тезиси докладов). Республиканская межвузовская научная конференция / Отв. ред. доц. В. Н. Яковлев. - Кишинев, 1970. - С.78-80.

Див.: Янчук В. З. Проблемы теории колхозного права. - М.; Юридическая литература, 1969; Його ж. Земельне право: Підручник. - К., 1960; Советское колхозное право/ Под ред. В. З. Янчука. - М.: Юрид. лит., 1978; та ін.

Див.: Бориславский Л. В. Ответственность за порчу земель сельскохозяйственного назначения: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - К., 1974.

Див.: Цемков П. П. Право сільськогосподарського використання землі в Українській РСР.-К.: Наукова думка, 1975.-280 с.

Див.: Ясінская Г, О землепользовании в сельских населеннях пунктах// Правовые проблемы сельского хозяйства (Тезиси докладов). Республиканская межвузовская научная конференция/Отв. ред. доц. В. Н. Яковлев. -Кишинев, 1970.-С. 113-114. ¹⁰ Див. Вовк Ю. А. Договорные отношения колхозов с организациями и предприятия-ми. - М: Госюриздат, S962.

Див.: Вовк Ю. А. Колхозное трудовое правоотношение. М: Юридическая литература, 1972; Його же. Право колхозника на труд в общественном хозяйстве // Правовые проблемы сельского хозяйства (Тезиси докладов). Республиканская межвузовская научная конференция / Отв. ред. доц. В. Н. Яковлев. - Кишинев, 1970. - С. 91-92.

проблем права землекористування громадян і організацій¹. Крім того, Ю. О. Вовком ґрунтовно досліджено правові проблеми охорони навколишнього природного середовища та права природокористування (в т. ч. і землекористування).²

Проблеми правового регулювання земельних відносин у колгоспах, охорони їхніх земельних прав з'ясовані у роботах **І. А. Дмитренка**³.

Основи колгоспних та земельних правовідносин ґрунтовно досліджені **П. Д. Індиченком**⁴. Наукові дослідження вченого становили вагомому загальнотеоретичну базу для подальшої розробки теорії земельних прав громадян.

Професор В. Л. Мунтян, аналізуючи проблеми раціонального природокористування⁵ та правової охорони природи⁶, питання юридичної відповідальності у галузі охорони навколишнього середовища, приділяє також значну увагу правовому регулюванню суспільних відносин у сфері сільськогосподарського виробництва. Так вченим на дисертаційному рівні (а також у монографічній формі - 1973 р.) вперше в українській юридичній науці здійснено спеціальне комплексне дослідження правових та організа-

¹ Див.: *Вовк Ю. А.* Право вторичного пользования землями колхозов: Автореф. дис. канд. юрид. наук. - Х., 1953; Його ж. Право приусадебного землепользования колхозного двора. - М.: Госюриздат, 1957.

² Див.: *Вовк Ю. А.* Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть: Учебное пособие для студентов юридических специальностей вузов. - Х.: Вища школа, 1986.

³ Див.: *Дмитренко И. А.* Охрана земельных прав колхозов. - Днепропетровск: Промінь, 1969; Його ж. Охрана земельных прав колхозов. - К., 1973; Його ж. Укрепление правовой основы деятельности колхозов и реализация Продовольственной программы. - К.: Вища школа, 1984.

⁴ Див.: *Індиченко П. Д.* Основи колгоспного і земельного права. Посібник для викладачів середніх шкіл. - К.: Радянська школа, 1959; Його ж. Колгоспне право: Курс лекцій¹ для студентів юридичного факультету по заочній освіті. - К.: Вид-во Київського університету, 1960; *Індиченко П. Д.* Земельне законодавство поміщицько-буржуазної Росії (1861-1917). - К.: Вид-во Київського університету, 1959; Його ж. Основи колгоспного і земельного права: Посібник для викладачів середніх шкіл. - К.: Радянська школа, 1959; та ін.

⁵ Див.: *Мунтян В. Л.* Правові проблеми раціонального природопользования. - К.: Издательство Киевского государственного университета, 1973; Його ж. Правові проблеми раціонального природопользования: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. - Харків, 1975.

⁶ Див.: *Мунтян В. Л.* Правова охорона лісів УРСР. - К.: Наукова думка, 1964; Його ж. Правова охорона природи УРСР. - К.: Вища школа, 1973; та ін.

⁷ Див.: *Мунтян В. Л., Шемшученко Ю. С., Розовський Б. Г.* Юридична відповідальність у галузі охорони навколишнього середовища. - К.: Наукова думка, 1978-

цінних питань природокористування. В. Л. Мунтян у докторській дисертації висловив думку про формування нової галузі законодавства - права раціонального природокористування і правового комплексу, що забезпечує найбільш ефективне регулювання відносин охорони довкілля і використання природних ресурсів.¹ Істотне значення для розвитку наукових досліджень проблем природокористування (в т. ч. землевикористання) має також науковий висновок ученого щодо включення до системи принципів раціонального природокористування, як найбільш значимого, принципу пріоритету охорони людини.²

Важливе значення для розробки наукою земельного, колгоспного, а відтак - і аграрного права загальнотеоретичних засад земельних прав громадян має ґрунтовне монографічне дослідження В. Л. Мунтяна "Правова охорона ґрунтів УРСР" (1965 р.)³, яке є актуальним і сьогодні. Цією працею було започатковано формування наукової школи правової охорони ґрунтів.

Професора В. Л. Мунтяна глибоко турбують і сучасні проблеми розвитку українського села, зокрема, законодавча регламентація та практика реформування земельних відносин. У своїй глибоко аналітичній статті на цю тему вчений стверджує, що конституційні положення про право власності на землю дають підстави зробити висновок, що Український народ - це колективний власник специфічного, створеного природою об'єкта, яким є земля, а право власності на землю кожного члена суспільства належить йому з моменту народження. В. Л. Мунтяном наводяться погляди М. Грушевського, І. Франка, М. Туган-Барановського, О. Чаянова, В. Винниченка на проблеми земельної власності в Україні, а також міркування сучасних науковців стосовно колективної власності на землі.

Професор В. Л. Мунтян робить висновок про те, що результати реформування земельних відносин свідчать, що приватна власність на землю та інші природні ресурси суперечить екологічній політиці держави і інтересам Українського народу.

Професором І. О. Середю на основі з'ясування суті та юридичної природи членських відносин у колгоспах здійснено дисертаційне комплексне, систематизоване дослідження суб'єктивних прав та обов'язків чле-

Див.: *Мунтян В. Л.* Правові проблеми раціонального природопользования: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. - Х., 1975. ² Див.: Там само.-СІ 8.

Див.: *Мунтян В. Л.* Правова охорона ґрунтів УРСР. - К.: Наукова думка, 1965.

Мунтян В. Л. Деякі актуальні проблеми правового регулювання земельних відносин в Україні // Що робити? - 2001. - № 7-8.

нів колгоспу. Наукові висновки вченого зі згаданих питань викладені також у монографічній праці "Права і обов'язки членів колгоспу" (1974 р.).² При цьому значну увагу у цих та інших роботах вчений приділяв дослідженню земельних прав громадян та розробці основ аграрного землевикористання.

Необхідно відзначити науковий внесок **професора Н. І. Титової** у вироблення основних понять, підходів та загальнотеоретичних засад земельних прав громадян. Поряд із дослідженням окремих правових інститутів колгоспного права⁴, велику увагу вчена приділила правовим проблемам правової охорони природи. Слід зазначити, що наукові дослідження Н. І. Титової мали істотне значення для становлення та розвитку науки правової охорони природи України (згодом - науки екологічного права).

Велике значення для розвитку науково-правової думки про земельні права громадян має науковий доробок **професора В. З. Янчука**. Під науковим керівництвом та у співавторстві вченим видано юридичні довідники для працівників сільського господарства у 1968, 1972, 1982, 1986 р., а також "Науково-практичний коментар Примірного Статуту колгоспу" в 1988 р. У 1963, 1968, 1978 р. за ініціативою вченого та у співавторстві з ним видано "Збірники колгоспного законодавства", а в 1972 і 1979 р. - "Збірники земельного законодавства".⁶ У дисертаційній

¹ Див.: *Середа Н. Е.* Теоретические проблемы субъективных прав и обязанностей членов колхоза в условиях развитого социализма: Автореф. дис... докт. юрид. наук. - Х., 1974.

² Див.: *Середа І. О.* Права і обов'язки членів колгоспу/ За ред. доктора юрид. наук, проф. В. З. Янчука. - К.: Урожай, 1974.

³ Див.: *Середа І. Е.* Юридическая природа прав и обязанностей членов колхоза. - Одесса: Издательство Одесского университета, 1973; Його ж. Правовые средства защиты субъективных прав членов колхоза// Правовые проблемы сельского хозяйства (Тезисы докладов). Республиканская межвузовская научная конференция / Отв. ред. доц. В. Н. Яковлев. - Кишинев, 1970.-С. 89-91; Його ж. Права і обов'язки членів колгоспу; Його ж. Правовые вопросы изъятия земель колхозов для государственных, общественных и иных надобностей // Бюллетень сельскохозяйственной информации. - 1959. - № 2; Його ж. Некоторые вопросы разрешения земельных споров// Радянське право. - 1959. -№5; Його ж. Право граждан на земельный участок// Новое Советское законодательство и права граждан. - Одесса: Одесское книжное издательство, 1960; Його ж. Некоторые вопросы землепользования граждан в СССР // Труды научной конференции. - К.: Издательство Киевского университета, 1961; та ін.

⁴ Див.: *Тимова Н. І.* Новыш Примерный устав колхоза и субъективные права колхозников; її ж. Роль Примерного Устава колхоза в развитии колхозно-правовой ответственности // Примерный Устав колхоза и правовое регулирование колхозных отношений на современном этапе. Сборник научных трудов. -М., 1980. -С. 129-135.

⁵ Див.: *Тимова Н. І.* Правова охорона природи Української РСР. Курс лекцій для студентів юридичного факультету університету. - Львів, 1965; її ж. Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи. - Львів: Видавництво Львівського університету, 1973.

⁶ Див.: Вчені-юристи України: Довідник. - К., 1998. - С. 77.

та монографічній формі В. З. Янчуком глибоко досліджено загальнотеоретичні проблеми колгоспного права, проблеми кодифікації законодавства про колгоспи (1969 р.)¹.

Доцентом Л. В. Бориславським на дисертаційному рівні було з'ясовано правові питання відповідальності за псування земель сільськогосподарського призначення.² Зокрема автором визначено поняття псування земель сільськогосподарського призначення та обґрунтовано необхідність їхнього посиленої правової охорони.³

Наукові дослідження у сфері колгоспного та земельного права слугували науковою базою для сучасної розробки теорії земельних прав громадян в межах наук аграрного та земельного права України.

Необхідно також відзначити, що істотне наукове значення у сфері дослідження земельних прав громадян мають також теоретичні праці вчених колишнього СРСР професорів І. В. Павлова⁴, М. Д. Казанцева⁵, М. І. Козиря, Г. В. Чубукова, З. С. Беляєвої² та інших.

¹ Див.: *Янчук В. З.* Проблемы теории колхозного права. - М: Юрид. лит., 1969; Його ж. Теоретические проблемы кодификации законодательства о колхозах: Автореф. дис... докт. юрид. наук. - М, 1969.

² Див.: *Бориславский Л. В.* Ответственность за порчу земель сельскохозяйственного назначения: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 1974.

³ Див.: Там само.

⁴ Див.: *Павлов И. В.* Колхозный двор. - М.: Издательство АН СССР, 1951; Його ж. Право личной собственности колхозного двора. - М.: Издательство АН СССР, 1955; Земельное и колхозное право / Отв. ред. И.В.Павлов. - М.: Госюриздат, 1957; Його ж. Колхозное право. - М.: Госюриздат, 1959; Колхозное право / Под ред. проф. Н. Д. Казанцева, проф. И. В. Павлова, доц. А. А. Рускола, - М.: Госюриздат, 1959; *Павлов И. В.* Колхозное право. - М: Госюриздат, 1960; Його ж. Правовое положение личного подсобного хозяйства колхозников. - М: Знание, 1966; Колхозное право / Под ред. проф. Н. Д. Казанцева и проф. И. В. Павлова. - М.: Юрид. лит., 1972; та ін. ⁵ Див.: *Казанцев Н. Д.* Право колхозного землепользования в СССР. - М: Издательство АН СССР, 1951; Його ж. Право колхозной собственности. - М: Издательство АН СССР, 1952; Советское земельное и колхозное право / Под ред. проф. Н.Д.Казанцева. - М.: Гос. Издательство юрид. лит., 1959; Колхозное право / Под ред. проф. Н. Д. Казанцева, проф. И. В. Павлова, доц. А. А.Рускола. - М: Госюриздат, 1959; Н. Д. Казанцев. Предмет и система колхозного права, - М: Издательство Московского университета, 1961; Його ж. Законодательные основы земельного строя в СССР. - М: Юрид. лит., 1971; Земельное право. Учебник для юрид. вузов и фак. / Под ред. проф. Н. Д. Казанцева и засл. деятеля науки РСФСР проф. И. В. Павлова. - М.: Юрид. лит., 1971; Колхозное право / Под ред. проф. Н. Д. Казанцева и проф. И. В. Павлова. -М: Юрид. лит., 1972; та ін.

Советское колхозное право / Под ред. доктора юрид. наук, проф. М. И. Козыря, В. З. Янчука. - М: Юрид. лит., 1978; та ін.

Так професором М. І. Козирем у 1973 р. вперше в юридичній науці у статті "Советское сельскохозяйственное право: тенденции становления и развития" виділено об'єктивні і суб'єктивні передумови формування сільськогосподарського (аграрного) права, сформульовано поняття цієї галузі права, її предмета, методів, системи тощо/

Із сучасних праць М. І. Козиря особливо необхідно відзначити фундаментальну монографію "Аграрное право России: проблемы становления и развития", де автором всебічно з'ясовано загальнотеоретичні засади та особливості процесу становлення аграрного права як комплексної галузі права, галузі законодавства, науки та навчальної дисципліни, а також глибоко досліджено практичні проблеми розвитку і вдосконалення правового регулювання аграрних та земельних відносин в сучасний період. Зокрема, вченим глибоко розглядається зміст та особливості аграрних, в тому числі земельних правовідносин, суб'єкти аграрного права, склад і проблеми вдосконалення аграрного законодавства на сучасному етапі, а також аналізується аграрне право і значною мірою земельне право як наука і навчальна дисципліна.

Серед представників української аграрно-правової науки, що в сучасний період глибоко досліджують науково-правові засади земельних прав громадян особливо необхідно відзначити професорів В. І. Андрейцева, О. О. Погрібною, В. І. Семчика, Н. І. Титову, В. З. Янчука, Ю. С. Шемшу-ченка, М. В. Шульгу, А. М. Статівку та деяких інших українських вчених.

Так професор В. І. Андрейцев, поряд із дослідженням проблем екологічного права, права екологічної безпеки, завжди велику увагу приділяє правовим проблемам раціонального природокористування в

¹ Див.: Чубуков Г. В. Проблеми правового регулювання труда в колхозах // Примерный устав колхоза и правовое регулирование колхозных отношений на современном этапе. Сборник научных трудов. - М., 1980.-С- Ш9-116.

² Див.: Беляева З. С. Источники колхозного права. М, Наука, 1972; її ж. Примерный Устав колхоза и развитие межхозяйственной кооперации в сельском хозяйстве// Примерный устав колхоза и правовое регулирование колхозных отношений на современном этапе. -С.79-84.

³ Див.: Козырь М. И. Советское сельскохозяйственное право: тенденции становления и развития//Сов. государство право. - 1973. -№6. -С.49.

⁴ Див.: Козырь М-И. Аграрное право России: проблемы становления и развития. - М: Право и государство, 2003.

⁴ Див.: Андрейцев В. И. Правовые вопросы экологической экспертизы проектов: Автореферат дис... канд. юрид. наук. - К., 1984; Його ж. Правовое обеспечение экологической экспертизы проектов. - К.: Будивельник, 1990; Його ж. Гарант™ зффефективности экологической экспертизы: социально-правовые проблемы. - К., 1992; Його ж. Экологичне право: Курс лекцій в схемах: Загальна частина. - К.: Вентурі, 1996; Його ж. Экология і закон: Эколого-правова відповідальність. -К.: Товариство "Знання" УРСР, 1991; та ін.

АПК, охорони навколишнього природного середовища в сільському господарстві, правовому регулюванню земельних прав громадян тощо.¹

В сучасний період одним з основних напрямів наукової діяльності В. І. Андрейцева є проблеми правового забезпечення земельної реформи, приватизації земель, удосконалення земельного законодавства та ін.

Теоретичну та практичну цінність мають також праці В. І. Андрейцева, присвячені проблемам розробки нового кодифікованого акта земельного законодавства України, яким, на його думку, повинен був стати Кодекс законів України про землю. Необхідно зазначити, що норми, якими врегульовано право на землю, в т. ч. й земельні права громадян, В. І. Андрейцев обґрунтовано називає серцевиною кодифікованого акта земельного законодавства.

У співавторстві з В. І. Андрейцевим у 2001 р. видано академічний курс земельного права України, а в 2003 - науково практичний коментар до Земельного кодексу України.

¹ Див.: Андрейцев В. И. Правовое обеспечение рационального природопользования предприятий и объединений АПК. - К.: Урожай, 1989; Його ж. Эколого-правові проблеми земельної реформи в Україні // Аграрна реформа в Україні: економічні і правові проблеми: Матеріали "круглого стола". Одеса, вересень, 1993. Тези доповідей і виступів. - Одеса, 1993. - С. 87-90; Його ж. Экологичне і земельне право України: Практикум для студентів юридичних вузів і факультетів. - К.: Юрінком Інтер, 1998; Його ж. Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: Навчально-практичний посібник. - К.: Істина, 1999; Його ж. Суверенній Україні - нову "Земельну Конституцію" (Концептуальні підходи до підготовки проекту Кодексу законів України про землю) // Право України. - 1999,-№ 8.-С. 58-65; та ін.

² Див.: Андрейцев В. И. Эколого-правові проблеми земельної реформи в Україні; Його ж. Экологичне і земельне право України: Практикум для студентів юридичних вузів і факультетів; Його ж. Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: Навчально-практичний посібник; Його ж. Суверенній Україні - нову "Земельну Конституцію" (Концептуальні підходи до підготовки проекту Кодексу законів України про землю); та ін.

Див.: Андрейцев В. И. Концепція кодексу законів України про землю // Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: Навчально-практичний посібник. - С. 95-112; Його ж. Суверенній Україні - нову "Земельну Конституцію" (Концептуальні підходи до підготовки проекту Кодексу законів України про землю).¹

Див.: Андрейцев В. И. Концепція кодексу законів України про землю// Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: Навчально-практичний посібник.-СІ 02.

Див.: Земельне право: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів: Академічний курс / За ред. докт. юрид. наук, професора, академіка Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України В. І. Семчика і канд. юрид. наук П.Ф.Кулинич. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2001.

Див.: Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І. Семчика. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003.

Професор І. А. Дмитренко у монографічній формі дослідив законодавчі основи земельних відносин в Україні (1993 р.). У цій роботі автором проаналізовано процес розвитку земельного законодавства України та внесено пропозиції щодо його вдосконалення. Велику увагу в зазначеній монографії І. А. Дмитренко присвятив проблемам законодавчого регулювання земельних прав громадян, зокрема у сфері сільськогосподарського виробництва. Предметом наукових досліджень І. А. Дмитренка в сучасний період є також проблеми правової охорони земель в Україні.¹

Професор О. О. Погрібний є автором більше 100 наукових праць, з яких 2 індивідуальні монографії та 15 колективних, співавтор 7 підручників, а також 30 навчально-методичних робіт.² О. О. Погрібний взяв участь у підготовці підручників з аграрного права⁴ та земельного права. У 2000 р. в Харкові під редакцією вченого видано два навчальні посібники "Аграрное, земельное и экологическое право Украины", що вмістили загальні та особливі частини трьох навчальних дисциплін. Професор О. О. Погрібний є одним з авторів науково-практичних коментарів Земельного кодексу України, виданих в Харкові (2002 р.) та Києві (2003 р.)⁸. За його редакцією у 2000 р. видано дві книги земельного законодавства України, а в 2001 р. - підручник із земельного права України.

¹ Див.: *Дмитренко І. А.* Законодательные основы земельных отношений в Украине. - К., 1993.

² Див.: *Дмитренко І. А.* Правова охорона земель в Україні. -К., 1994.

³ Див.: Вчені-юристи України: Довідник. - С. 74.

⁴ Див.: Аграрне право України: Підручник / Заред. академіка АЛН, проф. В.З.Янчука.-К. Юрінком, 1996; Аграрне право України: Підручник. - 2-е видання перероблене і фоповНЕН / За ред. академіка АПрН України, проф. В.З.Янчука. - К.: Юрінком Інтер, 2000.

⁵ Див.: Земельне право: Підручник для студентів юрид. спеціальностей вищих навчальних закладів: Академічний курс / За ред. докт- юрид. наук, професора, академіка Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України В. І. Семчика і кандидата юрид. наук П. ф. Кулинич. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2001.

⁶ Див.: Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов / Под ред. докт. юрид. наук, проф. А. А. Погребного и канд. юрид. наук, дон. И. И. Каракаша. - Х.: Одиссей, 2000; Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Особен. части учебн. курсов / Под редакцией доктора юрид. наук, проф. А.А.Погребного и канд. юрид. наук, доцента И.И.Каракаша. - Х.: Одиссей, 2001.

⁷ Див.: Земельний кодекс України. Коментар / За ред. проф. А. П. Гетьмана, проф. М. В. Шульги. -Х.: Одиссей, 2002.

⁸ Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В. І. Семчика. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003.

⁹ Див.: Земельное право Украины / Под ред. А. А. Погребного и И. И. Каракаша. - К.: Истина, 2001.

Одним із напрямів наукових досліджень ученого є з'ясування правових питань реалізації земельних прав громадян через заснування фермерських господарств. О. О. Погрібний всебічно досліджуючи правовий статус нових суб'єктів аграрних відносин - фермерських господарств¹, з'ясовує основні земельні права громадян, які займаються сільським господарством."

О. О. Погрібним розкрито суть та зміст орендних відносин в аграрному секторі економіки, правові питання укладення, зміни та припинення договору оренди тощо.³

Професор В. І. Семчик є автором і співавтором більше 220 наукових праць, з яких 4 індивідуальні, 20 колективних монографій, 5 підручників і навчальні посібники, 15 довідників, колективних науково-практичних коментарів. Поряд із дослідженням майнових відносин у сільському господарстві, вченим глибоко з'ясовані правові питання реалізації земельних прав громадянами шляхом заснування сільськогосподарських кооперативів⁶ та фермерських господарств¹, основні аспекти розвитку законодавства про земельні права громадян в АПК України² та ін.

¹ Див.: *Погрібний О. О.* Селянські господарства і оренда: організаційно-правові питання. - К.: Урожай, 1992; Його ж. Правовое регулирование деятельности крестьянских (фермерских) хозяйств в условиях рынка. - М., 1992; Його ж. Правовые проблемы учета в крестьянских (фермерских) хозяйствах // Аграрна реформа в Україні: економічні і правові проблеми". Матеріали "круглого стола". - С. 27-30; *Погребной А. А., Коваленко О. Я.* Многообразие форм хозяйствования в АПК. Правовые вопросы// Там же - С.84-86; *Семчик В. І., Погрібний О. О.* Нові аспекти організації сільськогосподарського виробництва // Правова держава. - 1993. - Вил. 4, С.73-80; Його ж. Правовое становление селянского (фермерского) хозяйства// Аграрне право України: Підручник. - К., 1996. -С.285-299; Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / За ред.член.-кор. В. І. Семчика. - К., 1998. - С. 41 -47; та ін.

Див.: *Погрібний О. О.* Землеволодіння і землекористування громадян, які займаються селянським господарством// Селянські господарства і оренда: організаційно-правові питання. - С. 95-99.

Див.: *Погрібний О. О.* Селянські господарства і оренда: організаційно-правові питання. - С. 6-79.

Див.: Вчені-юристи України: Довідник. - С. 74.

Див.: *Семчик В. І.* Правовая охрана колхозной собственности. - К.: Вища школа, 1978. - 60 с; Його ж. Проблеми організаційно-правового забезпечення раціонального використання имущества сельскохозяйственных предприятий в условиях АПК: Автореф. дис. ... Докт. юрид. наук. - К., 1985; Його ж. Имущественные правоотношения в сельском хозяйстве. - К.: Наукова думка, 1984; Агропромисловий комплекс: правові питання / За Ред. члена-кор. АН УРСР Ю. С. Шемшученка. - К: Урожай, 1992. - С. 3-81; та ін.

Див.: *Семчик В. І.* Кооперация и право. - К.: Наукова думка, 1991. - 148 с; *Семчик В. І., Кулинич П. Ф.* Правовое обеспечение развития кооперации. - К.: Урожай, 1988; Його ж. Правові засади сільськогосподарської кооперації в Україні// Право України. - 1999.-№ 5. - С.34-38.

Важливою для розвитку науково-правової думки про земельні права громадян є наукова діяльність В. І. Семчика з підготовки підручників з аграрного³ та кооперативного права. Крім того під редакцією вченого у 1998 р. видано колективну монографічну роботу "Аграрне законодавство України: проблеми ефективності"⁵, де проаналізовано різноманітні аспекти законодавчої регламентації та правових можливостей реалізації земельних прав громадян, проблемні аспекти процесу розвитку законодавства у цій сфері, У 2001 р. за редакцією В. І. Семчика та П. Ф. Кулинича було видано перший в Україні академічний курс земельного права України⁶, а в 2003 р. - за редакцією вченого видано науково-практичний коментар до Земельного кодексу України.

Значний внесок у становлення та розвиток теорії земельних прав громадян зроблено **професором Н. І. Титовою**, яка є автором понад 200 наукових праць, з яких 7 монографій, 4 розділи в колективних монографіях, 3 розділи в підручниках, рецензування 3 підручників, значної кількості теоретичних статей із проблем земельного та аграрного законодавства.

Починаючи від 70-их років і донині вченою у монографічній та інших наукових формах послідовно досліджуються теоретичні проблеми аграрного права. Зокрема Н. І. Титовою глибоко розроблено загальні теоре-

¹ Див.: Семчик В. Л., Погрібний О. О. - В порядку денному - відродження селянських господарств (організаційно-правові питання); Семчик В. І. Организационно-правовые вопросы создания крестьянских хозяйств // Сов. государство и право. - 1991. - № 11; та ін.

² Див.: Семчик В. І. Розвиток законодавства про господарську діяльність і власність в АПК України // Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / За ред. Члена-кореспондента НАН України В. І. Семчика. - К.: Наукова думка, 1998. - С. 11 -65.

³ Див.: Аграрне право України. Підручник / За ред. академіка АПН, проф. В. З. Янчука. - К.: Юрінком, 1996; Аграрне право України. Підручник / За ред. академіка АПН, проф. В. З. Янчука. - К., Юрінком Інтер, 2000.

⁴ Див.: Кооперативне право: Підручник для кооперативних, сільськогосподарських, економічних, юридичних вищих навчальних закладів і факультетів / За ред. члені-кореспондента НАН України В. І. Семчика. - К.: Ін Юре, 1998.

⁵ Див.: Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / За ред. члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика. - К.: Видавництво "Наукова думка", 1998.

⁶ Див.: Земельне право: Підручник для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів. Академічний курс / За ред. докт. юрид. наук, проф., академіка Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України В. І. Семчика і канд. юрид. наук П. Ф. Кулинича. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2001.

⁷ Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В. І. Семчика. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003. ⁸ Див.: Вчені-юристи України: Довідник. - С. 74.

г положення про сутність аграрного права як комплексної, інтегрованої та спеціалізованої галузі; поняття аграрного (сільськогосподарського) законодавства та його співвідношення з аграрним (сільськогосподарським) правом; роль земельних і трудових відносин (у їх взаємозв'язку) як основопо-ложних суспільних відносин у системі аграрних відносин; значення формування уніфікованих комплексних спеціалізованих правових інститутів для формування сільськогосподарського права на прикладі інституту матеріальної відповідальності працівників сільськогосподарських підприємств, дослідженню якого була присвячена докторська дисертація."

У монографії 1989 р. "Продовольственная проблема: земля, труд (правовые аспекты)" Н. І. Титовою обґрунтовано розуміння предмету, змісту та процесу формування галузі аграрного (сільськогосподарського) права, в тому числі глибоко з'ясовано структуру та предметну специфіку аграрних відносин. У цій роботі вченою вперше в аграрно-правовій науці земельні відносини, як основна складова аграрних відносин, розглядаються з органічної цілісності з трудовими відносинами, "наведено специфічні риси земель сільськогосподарського призначення як об'єкта правової регламентації та розглянуто істотні особливості сільськогосподарської праці".

У згаданій роботі Н. І. Титовою науково обґрунтовано і введено поняття "землевикористання", яке відмежовується від поняття "землекористування"¹ як однієї з правомочностей власника, і розглядається вченою як трудовий процес щодо використання природних властивостей родючості земель всіма аграрними суб'єктами. Проведено розмежування понять "земля" та "землі", а також диференційовано поняття "сільськогосподарські землі" та "землі для потреб сільського господарства" (ширшого за змістом).

Істотне значення серед сучасних наукових досліджень Н. І. Титовою мають роботи, присвячені вивченню нового правового інституту аграрного

Див.: Титова Н. И. Материальная ответственность работников сельскохозяйственных предприятий. - М.: Юридическая литература, 1978; Гі ж. Сельскохозяйственное право и регулирование труда работников сельскохозяйственных предприятий // Советское государство и право. - 1981.-№3.-С.98-103; Гі ж. Сельскохозяйственное законодательство как развивающаяся отрасль // Советское государство и право. - 1977. ~ № 12; Е ж. Продовольственная проблема: земля, труд (правовые аспекты). - Львов: "Війська школа", 1989.

Титова Н. И. Теоретические проблемы правового регулирования материальной ответственности работников сельскохозяйственных предприятий: Автореф. дис. ... докт. рид. наук: 12.00.06/ АН СССР; Институт государства и права. -М, 1980.

Вчені-юристи України: Довідник. - С.76.

Див.: Титова Н. И. Продовольственная проблема: земля, труд (правовые аспекты). ¹

Див.: Там само.-С.32-49.

права України - інституту фермерського господарства¹, де вченою глибоко з'ясовано специфіку земельних відносин у фермерських господарствах земельні права членів цих господарств. Зокрема Н. І. Титова є автором двох перших в Україні монографій, присвячених правовому статусу фермерських господарств - "Фермер і закон" (1996 р.)², "Фермерство в Україні: основні правові засади. Питання та відповіді" (1998 р.)³.

Поряд із дослідженням правових проблем розвитку фермерства в Україні, вченою також з'ясовується правове становище інших аграрних суб'єктів, зокрема сільськогосподарських кооперативів, де, крім інших важливих наукових висновків, обґрунтовується необхідність чіткого законодавчого закріплення земельних та інших прав членів цих структур⁵.

Велика увага приділяється Н. І. Титовою також правовим проблемам розвитку земельного законодавства. Зокрема нею досліджено особливості земель як специфічного об'єкта правової регламентації та на цій основі зроблено висновок про необхідність розуміння права власності на землі особливою і самостійною юридичною категорією. Крім того, вченою сформульовано основні засади нового кодифікованого акта земель-

¹ Див.: *Титова Н.І.* Про правовий статус селянських (фермерських) господарств// На шляху до правової держави. Тези, доповіді і повідомлення. Львівська регіональна конференція 7-8 лютого 1991 р., - Львів, 1991; її ж. Законодавство про фермерство - нова складова частина аграрного законодавства // Аграрна реформа в Україні: економічні і правові проблеми. Матеріали "круглого стола". - С.24-26; її ж. Селянське (фермерське) господарство України: права регламентація, поняття, ознаки, перспективи//Право України. - 1995. -№9-10. - С. 14-18; її ж. Фермер і закон. -Львів, 1996; її ж. Фермерство в Україні: основні правові засади. Питання та відповіді. - Львів: Атлас, 1998; та ін.

² Див.: *Титова Н. І.* Фермер і закон.

³ Див.: *Титова Н. І.* Фермерство в Україні: основні правові засади. Питання та відповіді.

⁴ Див.: *Титова Н. І.* Сільськогосподарські кооперативи: їх правове забезпечення // Радянське право. - 1991. -№ 6; *Титова Н. #., Федорович В. І.* О правовом регулировании деятельности сельскохозяйственных кооперативов граждан // Организация и деятельность кооперативов: правовой аспект. - М., 1991. - С. 71-75; *Титова Н.І.* Права членів сільськогосподарських кооперативів: тенденції та проблеми їх законодавчого забезпечення // Право України. - 2000. - № 2. - С. 25-27; та ін.

⁵ Див.: *Титова Н. І.* Права членів сільськогосподарських кооперативів: тенденції та проблеми їх законодавчого забезпечення.

⁶ Див.: *Титова Н. І.* Землі як об'єкт правового регулювання // Право України. - 1998. - № 4. - С. 10-15; її ж. Землі сільськогосподарського призначення - особливий об'єкт правової регламентації// Вісник Львівського університету Серія юридична. - 1999. - Вип. 34.-С 135-140.

ного законодавства, розкрито його структуру, зміст та межі правового регулювання.

Професор Ю. С. Шемшученко займаючись проблемами охорони навколишнього природного середовища, досліджує їх також стосовно сільського господарства². Загалом Ю. С. Шемшученко є автором понад 400 наукових праць, у тому числі 13 індивідуальних і колективних монографій³, співавтором підручника з земельного права (2001 р.)⁴ та науково-практичного коментаря до Земельного кодексу України (2003 р.) .

У своїх роботах вчений аналізує правові проблеми охорони довкілля⁶, а також правове регулювання суспільних відносин в АПК.

Важливою в частині розробки науково-правових засад земельних прав громадян є робота Ю. С. Шемшученка по підготовці колективних монографій з аграрно-правових питань "Правовіє вопросы деятельности производственных агропромышленных объединений" (1983 р.)⁸, "Производственно-хозяйственные связи в агропромышленном комплексе (организационно-правовые вопросы)" (1988 р.)⁹, "Агропромисловий комплекс: правові питання" (1992 р.)¹⁰ та ін.

Див.: *Титова Н. І.* "Земельний кодекс" чи "Кодекс законів про землю"// Радянське право. - 1970. - № 2; її ж. До концепції нового основного земельного закону України // Право України. - 2000. -№ 4. - С. 68-73.

Див.: Агропромисловий комплекс: правові питання; *Шемшученко Ю, С.* Правовіє основі охорані окружающей среды в сельском хозяйстве. - К.: Вища школа, 1984.

Див.: Вчені-юристи: України. Довідник. - С. 96.

Див.: Земельне право: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Академічний курс / За ред. доктора юрид. наук, проф., акад. Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України В. І. Семчика і канд. юрид. наук П. Ф. Кулинич. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2001.

Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АЛН України В. І. Семчика. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003.

Див.: *Шемшученко Ю. С.* Організаційно-правові питання охорони навколишнього середовища в СРСР. - К., 1976; Його ж. Людина, природа, закон. - К., 1983; Його ж. Местные Советы и охрана окружающей среды. - М, і 1988; Його ж: Правові проблеми екології. -К., 1989; та ін.

Див.: Агропромисловий комплекс: правові питання; *Шемшученко Ю. С.* Правовіє основі охорані окружающей среды в сельском хозяйстве. -К.: Вища школа, 1984.

Див.: Правовіє вопросы деятельности производственных агропромышленных объединений.-К.: Наукова думка, 1983.

Див.; Производственно-хозяйственные связи в агропромышленном комплексе (организационно-правовые вопросы) / Отв. ред. Ю.С. Шемшученко. -К.: Наукова думка, 1988.

Див.: Агропромисловий комплекс: правові питання. - К.; Урожай, 1992.

У сучасний період вчений бере активну участь у дослідженні правових засад та науковому обґрунтуванні таких нових правових інститутів аграрного та земельного права України, як інститут аграрної та земельної реформ, приватної та колективної власності на землі та ін.

Послідовно дослідженням правових проблем земельного права, у тому числі земельних прав громадян, займається **професор М. В. Шульга**. Зокрема питанням виникнення та припинення права користування землями сільських населених пунктів була присвячена його кандидатська дисертація.²

У дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук та в монографічній формі М. В. Шульга глибоко та всебічно дослідив сучасні проблеми правового регулювання земельних відносин в ринкових умовах.³ Так у монографії 1998 р. "Актуальні правові проблеми земельних відносин в сучасних умовах"⁴ вчений, розглядаючи землі як елемент єдиної екосистеми, пов'язаний з іншими об'єктами природи, аналізує правові форми власності на землі, організаційно-правові форми використання земель, правові гарантії земельних прав громадян тощо.

Автором на монографічному рівні розроблено загальнотеоретичні засади земельного права України, яке автор розглядає специфічною підгалуззю в системі екологічного права; визначено основні шляхи і перспективи розвитку земельних відносин в Україні.⁵

Слід відзначити його вагомий внесок у розробку науково-правових засад нових правових інститутів аграрного права, зокрема інститутів

¹ Див.: *Шемшученко Ю. С., Павлович З. А.* Проблеми організаційно-правового забезпечення реалізації аграрної реформи в Україні // *Аграрна реформа в Україні: еконімічні і правові проблеми. Матеріали "круглого стола"*. - С 3-6; *Шемшученко Ю. Кулинич П.* Право земельной собственности в Украине // *Будівництво України.* - 1993 - № 3-4. - С. 46-54; та ін.

² Див.: *Шульга М. В.* Возникновение и прекращение права пользования землями сельских населенных пунктов: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / ВНИИ советского законодательства. - М, 1981.

³ Див.: *Шульга М. В.* Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. - Х.: Консум, 1998.

⁴ Див.: Там само.

⁵ Див.: *Шульга М. В.* Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях; Його ж. Правовые вопросы возникновения форм собственности на землю // *Правовые проблемы земельной и аграрной реформы в странах Центральной и Восточной Европы, России, Беларуси, Украины и других стран СНГ, государств Балтии. Тезисы докладов Международного конгресса. Минск, 9-Ю сентября 1999 г. Минск, 1999.* - С. 34-36.

аграрної та земельної реформ, права приватної та колективної власності на землі, оренди земель, паювання земель та ін.¹

М. В. Шульга на основі аналізу позицій різних авторів щодо юридичної природи договору оренди земельної ділянки приходять до обґрунтованого висновку про те, що цей договір є земельно-правовим. Такий характер договору зумовлений сутністю і особливостями земель як об'єкта договору.² У зв'язку з цим автор зазначає, що "відносини у сфері орендного землекористування є предметом насамперед земельного законодавства, а цивільно-правові норми можуть застосовуватися до земельних відносин лише в тих випадках, коли ці відносини не врегульовані земельним законодавством".

Вчений є співавтором підручника з земельного права (2001 р.)⁴ та коментарів до Земельного кодексу України (2002 р., 2003 р.)⁵.

Професор В. З. Янчук має понад 150 публікацій, брав участь у написанні 6 підручників з основ права, 2 підручників з радянського колгоспного права.

У сучасний період вченим активно розробляються теоретичні проблеми аграрного права в умовах здійснення аграрної та земельної реформ, проблеми правового забезпечення нових аграрно-правових Інститутів⁶ та ін.

Слід особливо підкреслити вагомий внесок професора В. З. Янчука у підготовці першого в Україні підручника "Аграрне право України",

¹ Див.: *Шульга М. В.* Актуальні правові проблеми земельних відносин в сучасних умовах.

² Див.: Там само. - С. 129-131.

³ Див.: Там само. - С. 132-133.

⁴

Див.: *Земельне право: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Академічний курс / За ред. докт. юрид. наук, проф., акад. Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України В. І. Семчика і кандидата юрид. наук П. Ф. Кулинич.* - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2001.

Див.: *Земельний кодекс України. Коментар / За ред. проф. А. П. Гетьмана, проф. М. В. Шульги.* - Х.: ТОВ "Одісеї", 2002; *Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В. І. Семчика.* - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003.

Див.: *Янчук В. З.* Аграрне право України. Підручник / За ред. академіка АПН, проф. В. З. Янчука. - К.: Юрінком, 1996.; *Нагребельний В. П., Янчук В. З.* Правове забезпечення впровадження ринкових відносин в сільському господарстві // *Правова держава.* ~ 1993. - Вип.4; *Янчук В. З.* Теоретичні проблеми аграрного права України // *Правові проблеми земельної та аграрної реформи в країнах Центральної та Восточної Європи, Росії, Білорусії, України та інших країн СНГ, держав Балтії. Тезиси докладів Міжнародного конгресу.* - С. 99-103; та ін.

який має вже два видання.¹ Вчений також є співавтором науково-практичного коментаря до Земельного кодексу України².

Професором А. М. Статівкою досліджуються теоретичні проблеми правового регулювання договірних відносин у системі АПК України³. Крім того А. М. Статівка є автором понад 40 статей та публікацій, в яких досліджено окремі аспекти договірних відносин у сфері агропромислового комплексу в сучасних умовах, в тому числі з'ясовано поняття та види правових гарантій суб'єктів договірних відносин, в системі АПК, проблеми договірної свободи в АПК, особливості окремих видів договорів аграрних суб'єктів, проблеми державного регулювання АПК тощо. А. М. Статівкою послідовно досліджується правове становище особистих селянських господарств громадян. Учений є також співавтором навчального посібника "Аграрне право", виданого в Харкові (1997 р.)⁴.

Важливим у розвитку науково-правової думки про земельні права громадян є науковий доробок представників науки екологічного права України, зокрема професорів А. П. Гетьмана, С. М. Кравченко, В. К. Попова, Н. Р. Малишевої та інших вчених.

Так **професор А. П. Гетьман** у 1986 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему "Еколого-процесуальна правова теорія: проблеми становлення і розвитку". Вчений є автором понад 60 праць із питань земельного, екологічного та природоресурсового права, серед яких монографія "Процесуальні норми та правовідносини в екологічному праві"⁵, навчальні посібники "Екологічне право України", "Процесуальні питання в природоресурсовому

¹ Аграрне право України. Підручник / За ред. академіка АПН, проф. В. З. Янчука. - К.: Юрінком, 1996; Аграрне право України. Підручник / За ред. академіка АПН, проф. В. З. Янчука. - К., Юрінком Інтер, 2000.

² Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003.

³ Див.: *Статівка А. Н.* Договір на вирощування в личних підсобних господарствах колхозників скота і птиці, належачих колхозу: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - М., 1990; Його ж. Договори в агропромисловому комплексі України в умовах ринку. - Х.: Право, 1997; Його ж. Договори в системі агропромислового комплексу України в умовах ринкових відносин: Автореф. дис... докт. юрид. наук. - Х., 1998.

⁴ Див.: Аграрне право: Навчальний посібник. / За ред. канд. юрид. наук, доц. В. П. Жушмана. - Х.: Нац. Юрид. академія України, 1997.

⁵ Див.: *Гетьман А. П.* Еколого-процесуальна правова теорія: проблеми становлення і розвитку: Автореф. дис... докт. юрид. наук. - Х., 1995.

⁶ Див.: *Гетьман А. П.* Процесуальні норми і відносини в екологічному праві. - Х.: Основа, 1994.

праві", "Вступ до теорії еколого-процесуального права України", д. П. Гетьман є співавтором коментарів до Земельного кодексу України, виданих в Харкові (2002 р.)² та Києві (2003 р.)³.

Значну наукову цінність для науки екологічного, земельного та аграрного права в частині розробки основних засад земельних прав громадян мають дослідження **професора С. М. Кравченко**. Ще у 1977 р. вчена захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему "Відшкодування шкоди, заподіяної об'єктам природи"⁴, а у 1991 р. - докторську дисертацію на тему "Реалізація екологічного законодавства: соціально-психологічні аспекти".

У працях С. М. Кравченко ґрунтовно досліджено правові проблеми охорони довкілля, зокрема питання майнової та матеріальної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства⁵, правові питання реалізації екологічного законодавства⁶, соціально-психологічні аспекти правової охорони природи та ін.

Професор С. М. Кравченко останнім часом плідно розробляє актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища.

Вчена є автором і співавтором більше 100 наукових праць, з яких 7 монографій, 8 навчальних посібників, 4 підручники, інші наукові видання.⁷

¹ Див.: Вчені-юристи України. Довідник. - С.71.

Див.: Земельний кодекс України. Коментар / За ред. проф. А.П.Гетьмана, проф. М. В. Шульги. - Х.: ТОВ "Одісей", 2002; Земельний кодекс України. Коментар / За ред. проф. А. П. Гетьмана, проф. М. В. Шульги. - Х.: ТОВ "Одісей", 2002.

Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В. І. Семчика. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003.

Див.: *Кравченко С. Н.* Имущественная ответственность за причинение вреда природным объектам: Автореф. дис... канд. юрид. наук.-М., 1977.

Дий.: *Кравченко С. Н.* Реализация права в охране окружающей среды: (Социально-психологические условия): Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. - Х., 1991.

Див.: *Кравченко С. Н.* Имущественная ответственность за нарушение природоохранительного законодательства. - Львов: Вища школа, 1979; її же. Материальная ответственность всемирноохраны природы. - К.: Вищашкола, 1981; та ін.

Див.: *Кравченко С. Н.* Реализация экологического законодательства. - К.: Знание, 1989.

Див.: *Кравченко С. Н.* Социально-психологические аспекты правовой охраны окружающей среды. - Львов: Вища школа, 1988; Кравченко С.М., Костицкий М.В. Экологична етика і психологія людини. - Львів: Світ, 1992.

Див.: *Кравченко С. М., Андрусевич А. О., БонайцДж.* Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Підручник. -Львів: Вид. центр ЛНУ, 2002.

Професор В. К. Попов, досліджуючи переважно проблеми екологічного права, розробляє й окремі інститути аграрного права. Так автор взяв участь у розробці навчальних та навчально-методичних посібників з природоресурсового та екологічного права.²

Крім того, вченим досліджуються договірні відносини в сільськогосподарському виробництві³, правові проблеми міжгосподарської кооперації, правове становище виробничих об'єднань у сільському господарстві, забезпечення хімізації земель в сільському господарстві⁶ тощо.

Професор Н. Р. Малишева є автором близько 200 наукових праць, з яких 3 індивідуальні монографії, 13 розділів у колективних монографіях, 6 брошур і довідників. Ученою глибоко досліджуються економіко-правові питання екології, проблеми державного управління охороною навколишнього природного середовища, питання охорони довкілля від шумових впливів тощо.

Истотне значення мають наукові дослідження Н. Р. Малишевої (у дисертаційній та монографічній формах) сучасних проблем гармонізації екологічного законодавства в Європі (1996 р.). Слід особливо відзначити участь вченої у підготовці підручника з земельного права (2001 р.) та науково-практичного коментаря до Земельного кодексу України (2003 р.)⁹.

¹ Див.: Вчені-юристи України. Довідник. - С.72-

² Див.: Бжс-логічне право України (особлива частина): Навчальний посібник. - Х., 1996; Советское природоресурсовое право. Особен. часть. Учебн. пособие для студ. юрид. специальности вузов. - Харьков: Вища школа, 1987.

³ Див.: Попов В. К. Договорные отношения и эффективность сельскохозяйственного производства. - Х.: Вища школа при ХГУ, 1976.

⁴ Див.: Попов В. К. Право и материальные интересы в межхозяйственной кооперации. - Х.: Вища школа при ХГУ, 1983; Його ж. Переддоговірні спори, що виникають при міжгосподарському кооперуванні //Рад. право. - 1981.-№1. - С.35-40.

⁵ Див.: Попов В. К., Маслов В. Ф. и др. Правовое положение производственных объединений в сельском хозяйстве. - К., 1979.

⁶ Див.: Попов В. Правові питання хімізації земель сільськогосподарського призначення //Рад. право. - 1988. -№9. - С.29-33.

⁷ Див.: Малишева Н.Р. Гармонізація екологічного законодавства в Європі: Дис. ... докт. юрид. наук у формі наукової доповіді, яка виконув функції автореферату: 12.00.06 / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. - К., 1996; Малишева Н. Р. Гармонизация экологического законодательства в Европе. - К., 1996.

Див.: Земельне право: Підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих навч. закладів: Академічний курс / За ред. докт. юрид. наук, проф., акад. АПРН України, члена-кореспондента НАН України В. І. Семчика і кандидата юрид. наук П. Ф. Кулинич. -К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2001.

⁹ Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В. І. Семчика. - К.; Видавничий дім "Ін Юре", 2003.

Грунтовні дослідження економіко-правового механізму охорони навколишнього природного середовища в теоретичному та практичному аспектах проводяться **професором В. В. Костицьким**.

Правовий статус громадян як суб'єктів аграрних та земельних відносин аналізується **професором В. П. Жушманом**.²

Вагоме значення мають також здобутки науковців кандидатів юридичних наук, доцентів - 1.1. Каракаша, В. В. Носіка, П. Ф. Кулинич, В. В. Ян-чука, В. К. Гуревського, В. І. Федоровича, В. П. Цемка, Д. А. Суржана, К. І. Кучерук, а також М. Я. Ващишин, О. М. Вовк, Є. І. Засць, Н. В. Ільків (Ільницької), Я. З. Гасцької-Колотило, Т. О. Коваленко, О. М. Пашенка, Н. О. Багай та інших.

Проблеми правового забезпечення та розвитку окремих інститутів аграрного, земельного та екологічного права послідовно досліджуються кандидатом юридичних наук, **доцентом 1.1. Каракашем**. Вчений є автором понад 70 наукових праць зі згаданих проблем, зокрема розділів підручника "Основи держави та права", навчального посібника "Кооперативне право", підручника "Екологічне право України"³. У 1979 р. вчений захистив кандидатську дисертацію на тему "Теоретичні питання правового регулювання обов'язків членів аграрних підприємств", де вперше в українській науці колгоспного права здійснив комплексний та системний аналіз основних питань правового регулювання обов'язків членів колгоспів.

У сучасний період напрямами наукової діяльності автора є розробка теоретичних проблем права власності на природні ресурси; правове забезпечення земельної реформи; регіональні проблеми екології та їх подолання тощо.⁵ У 2001 р. під редакцією І. І. Каракаша видано розгорнутий курс лекцій з екологічного права України, а у 2004 р. - ґрунтовний науково-практичний посібник "Право собственности на землю и право землепользования в Украине".

Див.: Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). - К.: Інст-т законодавчих передбачень і прав, експертизи, 2003.

Див.: Аграрне право України: Підручник / За ред. В.М.Гайворонського та В.П.Жушмана. - Х.: Право, 2003. - Розділ XI.

Див.: Вчені-юристи України. Довідник. - С. 310.

Див.: Каракаш І. І. Теоретическис вопросы правового регулирования обязанностей членов аграрных предприятий: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - М, 1979.

Див.: Вчені-юристи України: Довідник. - С. 310.

Див.: Экологическое право Украины: Курс лекций / Под ред. канд. юрид. наук, доц. Каракаш И. И.. - Одесса, 2001.

Див.: Каракаш И. И. Право собственности на землю и право землепользования в Украине: научно-практическое пособие. - К.: Истина, 2004.

Правові засади інституту права приватної власності на землі глибоко досліджуються **доцентом В. К. Гуревським**¹. Зокрема вчений у своїх працях провів історико-правовий аналіз існування права приватної власності на землі на території Української держави, визначив поняття права приватної власності громадян на землі, дав аналіз об'єкта та суб'єктів цього права, сформулював рекомендації щодо вдосконалення земельного законодавства та практики його застосування тощо.

Важливим в частині глибокого аналізу науково-правових засад аграрного землекористання є науковий доробок **доцента В. В. Носіка**. Вчений є автором більше 60 наукових і науково-методичних праць, з яких 3 розділи підручника "Аграрне право України", посібник із правових питань кооперації, довідники із питань проведення земельних аукціонів та тендерів в Україні, статті з питань аграрного, земельного, кооперативного права, навчально-методичні посібники з курсу аграрного та земельного права.

Поряд із розробкою загальнотеоретичних проблем аграрного права України, автор досліджує також окремі правові інститути цієї галузі. Зокрема ним глибоко з'ясовані правові засади сільськогосподарського землекористання у кандидатській дисертації на тему "Право-вое регулирование рационального использования земель сельскохозяйственных предприятий агропромышленного комплекса (на материалах Украинской ССР)" (1986 р.)

Нині напрямками наукової діяльності вченого є дослідження проблем правового забезпечення інститутів аграрної та земельної реформ, права приватної та колективної власності на землі, в т. ч. конституційно-правові засади формування ринку землі, паювання земель тощо.⁵

¹ Див.: *Гуревський В. К.* Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 1999; Його ж. Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення. - Одеса, 1999.

² Див.: Вчені юристи України. Довідник. - С. 318.

³ Див.: *Носік В.* Аграрне право України: окремі проблеми//Радянське право. - 1990.-№7.

⁴ Див.: *Носік В. В.* Правове регулювання рационального использования земель сельскохозяйственных предприятий агропромышленного комплекса (на материалах Украинской ССР): Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 1986.

⁵ Див.: *Носік В.* Право власності на землю в Україні: практичний довідник. - К.: Знання, 1992; Його ж. Конституційно-правові засади формування ринку землі // Землевпорядний вісник. - 1997. - № 1. - С 13-16; *Носік В., Коваленко Т.* Щодо правової природи земельної частки (паю) // Право України. - 2000. - № 3. - С.48-53.

Зокрема В. В. Носіком (у співавторстві) вперше в українській аграрно-правовій науці досліджено проблемні та складні питання юридичної природи права на земельну частку (пай), підстави виникнення та припинення такого суб'єктивного права тощо. Вчений є автором практичного довідника "Право власності на землю в Україні" (1992 р.), співавтором навчального посібника "Право власності в Україні" (2000 р.), практичного посібника "Придбання земельних ділянок несільськогосподарського призначення" (2002 р.). В. В. Носік також брав участь у підготовці підручника з аграрного права³ та коментарів до Земельного кодексу України⁶.

Кандидат юридичних наук, доцент **В. В. Янчук** є автором понад 75 наукових праць, у тому числі монографій, наукових коментарів, юридичних довідників, навчальних посібників, збірників актів законодавства, співавтором підручника "Кооперативне право".

У 1983 р. вченим захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему "Правовий режим орних земель (на матеріалах Української РСР)"⁸. На дисертаційному рівні ним уперше в українській аграрно-правовій науці здійснено теоретичний аналіз правового режиму орних земель.

У монографічній формі автором досліджені й інші питання правового регулювання земельних і аграрних відносин, зокрема правова охорона земель сільськогосподарського призначення, а також правове

¹ Див.: *Носік В., Коваленко Т.* Щодо правової природи земельної частки (паю). - С. 52; *Носік В. В.* Правове забезпечення соціального розвитку села // Аграрне право України: Підручник. - К., 1996. - С. 442 - 461.

² Див.: *Носік В. В.* Право власності на землю в Україні: Практичний довідник. - К.: Знання, 1992.

³ Див.: *Носік В. В.* Право власності на землю в Україні // Право власності в Україні: Навчальний посібник// За заг. ред. *О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової.* - К.: Юрінком Інтер, 2000.-С. 43299.

Див.: Придбання земельних ділянок несільськогосподарського призначення. Практич. посібн. // В. В. Носік, С. А. Власюк / За заг. ред. к.ю.н., доц. В. В. Носіка. - К., 2002.

Див.: Аграрне право України: Підручник / За ред. академіка АПН, проф. В. З. Янчука. - К.: Юрінком, 1996.

Див.: Земельний кодекс України. Коментар / За ред. проф. А. П. Гетьмана, проф. М. В. Шульги. - Х.: Одіссей, 2002; Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В. І. Семчика. - К.: Ін Юре", 2003.

Див.: Вчені-юристи України. Довідник. - С. 326.

⁶ Див.: *Янчук В. В.* Правовий режим пахотних угодій (на матеріалах УССР): Автореф. дисс... канд. юрид. наук. - М, 1982.

Див.: *Янчук В. В.* Правова охорона земель сільськогосподарського призначення. - К.: Урожай, 1987; Його ж. Правовий режим пахотних угодій (на матеріалах Украинской ССР): Автореф. дисс... канд. юрид. наук.

забезпечення впровадження інтенсивних технологій в рослинництво¹ тощо.

Доцент **П. Ф. Кулинич** у 1984 р. захистив кандидатську дисертацію на тему "Правове забезпечення раціонального використання меліорованих земель (на матеріалах Української РСР)"², де вперше в юридичній науці розглянув комплекс правових питань, пов'язаних із використанням меліорованих земель у сільськогосподарському виробництві з позицій не лише земельного, але й водного, цивільного та інших галузей права. Зокрема вченим сформульовано поняття меліорованих земель, досліджено систему прав і обов'язків аграрних суб'єктів у галузі використання меліорованих земель, запропоновано їхню класифікацію тощо.

Зараз учений є автором понад 90 наукових публікацій із проблем земельного, аграрного, екологічного та цивільного права, серед яких розділи в 10 колективних монографіях, зокрема "Аграрне законодавство України: проблеми ефективності" (1998 р.) . За редакцією В. І. Семчика та П. Ф. Кулинича в Києві у 2001р. видано підручник із земельного права України⁴.

Слід відзначити значний внесок П. Ф. Кулинича в розробку правови інститутів аграрної та земельної реформ, права приватної та колективне власності на землі, а також проекту нового Земельного кодексу України."

¹ Див.: Янчук В. В. Правовое обеспечение внедрения интенсивных технологий в растениеводство. - К.: Урожай, 1990.

² Див.: Кулинич П. Ф. Правове забезпечення раціонального використання меліорованих земель (на матеріалах Української РСР): Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 1984. i Див.: Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / За ред. члена-кореспондента НАН України В. І. Семчика. -К.: Наукова думка, 1998. -245 с

⁴ Див.: Земельне право: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Академічний курс / За ред. докт. юрид. наук, проф., акад. АПрН України, члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика і канд. юрид. наук П. Ф. Кулинича. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2001.

Див.: Кулинич П. Ф. Закон про землю - важливий крок в розвитку економічної та політичної реформ// Радянське право. - 1990. ~ №6. - С. 3-4; Його ж. Земля і ринок: правові проблеми // Правова держава. - 1993. - Вип.4. - С. 65-73; Його ж. Коментар до \ Земельного кодексу України// Підприємництво і ринок України. - 1992. - № 7. -; С. 94-96; Його ж. Правові аспекти прискорення реформування аграрного сектора, економіки// Право України. - 2000. - №4 - С. 26-30; Його ж. Правові проблеми приватизації сільськогосподарських земель на Україні// Правові проблеми земельної і аграрної реформи в країнах Центральної і Східної Європи, Росії, Білорусі, України і інших країн СНД, державах Балтії. Тезиси докладів Міжнародного конгресу. Минск, 9-10 вересня 1999 г. - С. 129-133; Шемичуленко Ю., Кулинич П. Право земельної власності в Україні.

Певний внесок у розробку науково-правових засад земельних прав громадян зробив і **В. П. Цемко**. Так у монографії "Право сільськогосподарського використання землі в Українській РСР" вчений дослідив економіко-правові проблеми, принципи права сільськогосподарського використання земель. Автором також з'ясовано проблеми відшкодування збитків при вилученні земель для державних і громадських потреб, еколого-економічні аспекти охорони ґрунтів³ тощо.

Проблеми правового забезпечення охорони та раціонального використання земель в сільському господарстві досліджуються Д. А. Сур-жаном. Автором у дисертаційній формі з'ясовано питання правового захисту земель сільськогосподарського призначення.⁵

У дисертаційній формі право громадян на землю в сільській місцевості комплексно досліджені **О. М. Вовк**.⁶ При цьому вчена виділяє окремі особливості таких прав, проводить їх класифікацію та вносить пропозиції щодо вдосконалення чинного земельного законодавства. Важливим є проведене вченою розмежування прав власників земельних ділянок та землекористувачів та її науковий висновок про необхідність їхнього роздільного регулювання в Земельному кодексі.⁷

Є. І. Заєць у 1999 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему "Правові аспекти земельної реформи в Україні".⁸ У цій роботі нею сформульовано поняття земельної

Див.: Цемко В. П. Право сільськогосподарського використання землі в Українській РСР. - Київ: Наукова думка, 1975.

Див.: Цемко В. Возмещение убытков при изъятии земель для государственных и общественных надобностей. (На материалах Украинской РСР): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - К., 1963; Його ж. Возмещение убытков при изъятии земель для государственных и общественных надобностей. (исторический обзор законодательства СССР и УССР с 1917 по 1962 года). - К., 1963.

Див.: Алашова Н., Цемко В. Я., Новоторов А. С. Эколого-экономические аспекты охраны почв Украинской ССР.-К.: Наукова думка, 1980.

Див.: Суржан Д. А. Питання правового захисту земель сільськогосподарського призначення: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Х., 1979; Його ж. Правові заходи раціонального використання земель сільськогосподарського призначення // Рад. право. -1981.-№1.-С.65-67.

Див.: Суржан Д. А. Правовые вопросы рационального использования земель сельскохозяйственного назначения: Автореферат кандидатской диссертации. - М, 1979.

Див.: Вовк О. М. Право громадян на землю в сільській місцевості: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Х., 1997.

Див.: Там само. - С. 3, 5-7.

Див.: Заєць Є. І. Правові аспекти земельної реформи в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук.-К., 1999.

реформи, обґрунтовано її мету, проведено наукову класифікацію правовідносин у сфері земельної реформи тощо. Важливе практичне значення мають пропозиції щодо доцільності розширення змісту нового кодифікованого акта земельного законодавства в частині включення до нього розділу "Правове забезпечення земельної реформи".¹

Складні юридичні проблеми договору купівлі-продажу земельної ділянки у цивільно-правовому та земельно-правовому аспектах досліджуються **доцентом К. І. Кучерук**.²

Сучасний період розвитку науки аграрного права України за умов здійснення аграрної та земельної реформ характеризується розширенням напрямів аграрно-правових досліджень у зв'язку зі значним розширенням кола суб'єктів аграрних відносин, виникненням нових правових інститутів аграрного права України тощо.

У зв'язку з цим українськими юристами-аграрниками глибоко розробляються науково-правові засади реалізації громадянами земельних прав через заснування фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів, інших аграрних формувань.

Серед науковців, що досліджують земельні правовідносин у фермерських господарствах, окрім вже згаданих, необхідно також відзначити таких авторів, як Л. В. Логуш, Т. П. Проценко, М. Я. Ващишин та ін.

Л. В. Логуш проведено панорамне дослідження правових засад фермерства у США. На дисертаційному рівні авторкою вперше здійснено порівняльно-правовий аналіз фермерського законодавства США і України, на основі якого внесено конкретні пропозиції щодо розвитку загального та спеціального законодавства України у цій сфері.

Т. П. Проценко, що є автором близько 20 наукових праць, у 1996 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему "Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств", у якій вперше в українській науці аграрного права комплексно дослідила зміст правового режиму майна фермерських господарств, права власності, інших майнових і, частково, земельних прав громадян, що займаються веденням фермерського господарства. Аналізу проблемних

аспектів сучасного законодавчого забезпечення майнових відносин в фермерських господарствах та напрямів його удосконалення присвячена і монографія вченої (2000 р.).¹ Автором також досліджено конституційні засади розвитку фермерських господарств."

Земельні правовідносини у фермерських господарствах, в тому числі й земельні права та обов'язки осіб, які ведуть це господарство, на дисертаційному рівні всебічно проаналізовані **М. Я. Ващишин**.³ Автором глибоко досліджено юридичні особливості земельних відносин у фермерських господарствах, їхній зміст, суб'єктний склад тощо. Істотне значення мають авторські пропозиції щодо вдосконалення гарантій земельних прав громадян внаслідок створення та функціонування фермерських господарств.

Проблеми правової реалізації земельних прав громадян шляхом заснування сільськогосподарських кооперативів та правового регулювання земельних відносин у цих структурах послідовно розробляють у своїх працях О. М. Сонін, В. І. Федорович, В. Ю. Уркевич.

Так правове становище сільськогосподарських кооперативів досліджується **О. М. Соніним**.⁴ Автором на дисертаційному рівні аналізується питання про виникнення, реорганізацію та ліквідацію сільськогосподарських кооперативів.⁵

Одним із напрямів наукових досліджень ученого є також земельні відносини в сільськогосподарських кооперативах. Так автором проаналізовано питання правового забезпечення землекористування і землеволодіння сільськогосподарських кооперативів.

Проблеми сільськогосподарської кооперації всебічно з'ясовуються **доцентом В. І. Федоровичем**. Вченим, здійснено глибокі теоретичні розробки з питань правового регулювання організації діяльності сільськогосподарських кооперативів, в т. ч. створення, реорганізації та при-

Див.: Проценко Т. П. Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України. - К., 2000.

Див.: Проценко Т. П. Конституційні засади розвитку селянських (фермерських) господарств.-К., 1998.

Див.: Ващишин М. Я. Земельні відносини в селянських (фермерських) господарствах: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Львів, 2000.

Див.: Сонін О. М. Правові основи виникнення сільськогосподарських кооперативів // Право України. - і 992. - № 1. - С. 15-17; Його ж. Правове положення сільськогосподарських кооперативів (крім колхозів): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Х., 1992.

Див.: Сонин О. М. Правовое положение сельскохозяйственных (кроме колхозов) кооперативов: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. ⁶ Див.: Там само. - С. 20-22.

¹ Див.: Там само. - С.5.

² Див.: Кучерук К. І. Договір купівлі-продажу земельної ділянки: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 2002.

³ Див.: Логуш Л. В. Фермерство в США: правові аспекти (досвід для України): Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Львів, 1997.

⁴ Див.: Проценко Т. П. Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України: Автореф. дис... канд. юрид. наук. -К., 1996.

пинення¹, їхні взаємовідносини з місцевими радами², історії сільськогосподарської кооперації³, вироблено поняття та специфічні риси сільськогосподарського кооперативу, сформульовано основні правові умови організації нної діяльності тощо. При цьому автор розглядає земельні відносини в сіль. ськогосподарських кооперативах як пріоритетні в системі інших відносин.⁵

Значну увагу в сучасний період автор також приділяє проблемам правового забезпечення еволюції відносин власності на землі в Україні, змісту предмета земельного права України в сучасний період тощо. Деякі (у тому числі - земельні) правові аспекти становлення сільсько-

¹ Див.: Федорович В. І. Правові умови організації діяльності виробничих сільськогосподарських кооперативів// Аграрна реформа в Україні: економічні і правові проблеми. Матеріали "круглого стола". - С-35-37; Титова Н.І., Федорович В. І. О правовом регулюванні діяльності сільськогосподарських кооперативів громадян// Організація і діяльність кооперативів: правовий аспект. - М., 1991. - С. 71-75; Федорович В. І. Статут сільськогосподарського кооперативу // Проблеми державотворення в Україні. Вісник Львівського університету. Серія юридична. - Вил. 31. - Львів, 1994; Його ж. Регулювання створення, реорганізації та припинення сільськогосподарських кооперативів: правові питання // Право України. - 1998. - № 1. - С. 53-57; Його ж. Правове регулювання створення, реорганізації і ліквідації сільськогосподарських кооперативів: Автореф. дис... канд. юрид. наук. -С. 18; Його ж. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. - Львів: Атлас, 1998. ¹ Див.: Федорович В. І. Ради народних депутатів і сільськогосподарська кооперація// Становлення і розвиток самоврядування в суверенній українській правовій державі. Тези доповідей і повідомлень республіканської науково-практичної конференції. -Львів, 1991.- С.64-66.

³ Див.: Федорович В. І. Види, правовий статус, розвиток сільськогосподарських кооперативів у 20-і роки // Проблеми формування суверенної правової української держави. Вісник Львівського університету. Серія юридична. - Випуск 30. - Львів: Світ, 1993. - С. 68-71; Його ж. Правове регулювання створення, реорганізації і ліквідації сільськогосподарських кооперативів: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. -Львів, 1998. - С. 18; Його ж. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. - Львів: Атлас, 1998.

⁴ Див.: Федорович В. І. Про поняття сільськогосподарського кооперативу// На шляху до правової держави. Тези доповідей і повідомлень. Львівська регіональна науково-практ. конференція. - Львів, 1992. - С. 92-93; Його ж. Правове регулювання створення, реорганізації і ліквідації сільськогосподарських кооперативів: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - С. 18; Його ж. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. - Львів: Атлас, 1998.

⁵ Див.: Федорович В. І. Правове регулювання створення, реорганізації і ліквідації сільськогосподарських кооперативів: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - С.6.

⁶ Див.: Федорович В. І. Реформирование отношений земельной собственности в процессе реорганизации колхозов на Украине// Правовые проблемы земельной и аграрной реформы в странах Центральной и Восточной Европы, России, Беларуси, Украины и других стран СНГ, государствах Балтии. Тезисы докладов Международного конгресса, Минск, 9-10 сентября 1999 г. - С.43-45.

господарських кооперативів в умовах ринкової економіки України вивчаються **В. Ю. Уркевичем**.¹

Н. В. Ільків (Ільницька) вперше в українській науці земельного та аграрного права на дисертаційному рівні комплексно і всебічно дослідила основні правові аспекти оренди земель сільськогосподарського призначення за умов переходу до ринкових засад." Авторкою наголошується, що сучасний активний розвиток орендних відносин на селі є наслідком і формою прояву земельної реформи в Україні; головна увага приділяється договору оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення: його поняттю, особливостям, правам орендодавців та орендарів, вдосконаленню земельного законодавства у цій сфері.

Я. З. Гасцька-Колотило плідно працює над теоретичними і практичними правовими аспектами відродження, поняття та функціонування сільськогосподарських кооперативів в Україні як аграрних підприємницьких структур ринкової економіки на землях сільськогосподарського призначення. Авторкою пропонується вдосконалити законодавчу регламентацію земельних прав сільськогосподарських виробничих кооперативів та їхніх членів.

Складні актуальні правові аспекти паювання земель сільськогосподарського призначення, а також правового становища особистого селянського господарства розглядаються **Т. О. Коваленко**.

Дисертаційне дослідження **Н. О. Багай** присвячене розвитку науки аграрного права України започаткувало формування аграрного правового наукознавства як науки. Автором послідовно аналізуються закономірності та особливості української науки аграрного (значною мірою і земельного) права, еволюція її поняття, предмета та системи.

Актуальні питання розвитку і кодифікації земельного законодавства України є предметом дослідження **О. М. Пащенко**.⁵

Див.: Уркевич В. Ю. Становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України: деякі правові аспекти: Монографія. - Х.: ТОВ "Одіссей", 2004.

Див.: Ільницька Н. В. Оренда земель сільськогосподарського призначення: правові аспекти: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 2001.

Див.: Гасцька-Колотило Я. З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 2003.

Див.: Іосік В., Коваленко Т. Щодо правової природи земельної частки (паю) // Право України. - 2000. - № 3; Науково-практичний коментар до Закону України "Про особисте селянське господарство". - К.: Кондор. 2004.

Див.: Пащенко О. М. Розвиток і кодифікація земельного законодавства України: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 2001.

Як ми бачимо, представниками науки земельного та аграрного права України всебічно досліджуються земельні права громадян проблеми їхнього правового регулювання. Сучасний період реформування земельних відносин, що супроводжується значним розширенням земельної правосуб'єктності громадян, поставив нові складні завдання перед українською правовою наукою щодо обґрунтування прав громадян (в першу чергу селян) на землі сільськогосподарського призначення та забезпечення їм реальних умов господарювання на цих землях.

Контрольні завдання

1. Вкажіть, які праці українських вчених слугували основою для розвитку теорії земельних прав громадян?
2. Які основні напрями земельно-правових досліджень можна виділити в сучасний період?
3. Назвіть визначних представників науки земельного та аграрного права України та їхні основні дослідження.

Дискусії та обговорення

1. Визначте, який взаємозв'язок існує між науками аграрного та земельного права України?
2. Назвіть праці вчених-юристів України з питань науково-правового забезпечення земельної реформи.
3. Висловіть власні пропозиції щодо вдосконалення правової регламентації земельних прав громадян України.

Література

1. Земельне право: Підручник/ За ред. М. В. Шульги, докт. юрид. наук. - К.: Юрінком Інтер, 2004. - С. 20-22.
2. Земельне право України/ За ред. докт. юрид. наук, проф., члена-кореспондента АПрН України О. О. Погрібного, канд. юрид. наук, доцента І. І. Каракаша. - К.: Істина, 2003р. - Розділ 1.
3. Юридична наука і освіта на Україні / Шемшученко Ю. С., Усенко І. Б., Бабій Б. М., Нагребельний В. П., Серебряков А. М. та ін. / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. - К.: Наукова думка, 1992.
4. Вчені-юристи України: Довідник. - К., 1998.
5. Визначні юристи сьогодення. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2001.
6. *Багай Я. О.* Розвиток науки аграрного права України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12. 00. 06 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. - К., 2002.

